

EDIČNÍ RADA

prof. dr. František Graus, DrSc., předseda
dr. Drahoš Bárta, CSc.
doc. Miloš Hájek, Csc.
doc. dr. Jan Havránek, CSc.
doc. dr. Miroslav Kropilák, CSc.
dr. Jaroslav Kubát
doc. dr. Jaroslav Kudrna, CSc.
doc. Miroslav Kusý, CSc.
Jaroslav Marek, CSc.
dr. Julius Mesároš, CSc.
dr. Pavel Oliva, DrSc.
Akoš Pauliny, CSc.
doc. dr. Jiří Pešek, CSc.
prof. dr. Josef Polišenský, DrSc.
dr. Zdeněk Šolle, DrSc.
doc. dr. Jaroslav Válka, CSc.

© Nakladatelství Svoboda, 1968

KAPITOLA I

NAŠE ŽIVÁ I MRTVÁ MINULOST

František Graus

Co nám, lidem druhé poloviny 20. století, může říci minulost? Jaký význam má poznání věcí minulých pro nás, naše snažení a tužby? To je jistě otázka závažná, která asi většinu lidí kdysi zajímala, byť v primitivní formě, když se nadchli vyučováním dějepisu ve škole, nebo — což bývá bezesporu častějším zjevem — když na tyto hodiny zanevřeli. A tak od laiků, ale i od odborníků můžeme proto slyšet nejrůznější odpovědi. Už dávno, a nikoliv teprve v naší době, se lidé velmi silně rozcházeli v názorech na to, co pro ně minulost může a má znamenat, ba bylo by dokonce možné na tomto základě vypracovat přímo typologii lidí. Na jedné straně by stál obdivovatel a oslavovatel minulosti, který zatracuje vše nové a vzdychá nostalgicky po „starých zlatých časech“, na druhé straně člověk, kterému se zdá vše dnešní už zastaralé. Stejný zmatek v nás budí i postoj různých institucí k minulosti: jsou pořádány oslavy „významných“ historických událostí, jsou připomínány národní katastrofy. Historie se instituce dovolávají i zbavují, tak jak to např. nyní činí do jisté míry dirigovaně a systematicky katolická církev.

Stejně rozpačitý dojem má asi čtenář při četbě různých literárních a kulturních časopisů a týdeníků. Na jedné straně se nyní projevuje v naší kultuře jistý ahistorismus jako zcela přirozená a zdravá reakce na předcházející křečovitý historismus a na druhé straně nám titíž lidé takřka neustále doporučují nějaké minulé „vzory“, k nimž je prý nutno se vracet. Žel, většinou se lidé ne-

shodnou na tom, na které vzory navázat; k tomu přistupuje početný zástup „Kolumbů“, kteří nám stále znovu „objevují“ Ameriky, a televize se předhání ve vynalézání historických „senzací“ jepičí životnosti. (Např. pořad o hledání základního kamene Národního divadla.) Ve školách se učí dějepís a děti jsou seznamovány s různými koncepcemi minulosti — a vedle toho se po více než sto let těší oficiální podpoře zatuchlé staromilství — bez rozdílu režimů a lidí — a snad žádná slavnost se v Čechách nemůže obejít bez kutálek, krojovaných skupinek a lidových souborů — těchto vyčpělých náhražek minulosti, stejně falešných jako bezduše řemeslnických, a proto vždy přijatelných. Na jedné straně jsou vytahovány z minulosti vzory, které se mají pro nás stát závaznou normou, na straně druhé slyšíme stejně rozhodně, že musíme minulost „překonat“! Co si z toho ubohý člověk má vybrat? Řeší snad tyto otázky současná historická věda?

Minulost možno milovat nebo nenávidět, vidět v ní hrdý vzor nebo snůšku překonaných nesmyslů, zbytečný balast. Lze napsat dějiny, v nichž jeden národ se stane inkarnací dobra a jiný inkarnací zla. Lze hromadit tisíce monografií, hádat se o nejrůznější drobnosti i o celkové pojetí, ba vystává před námi i možnost, že nám někdo minulost pomocí strojů sestaví do složitých rovnic a narýsuje v spletitých křivkách. S historií lze učinit takřka cokoliv — jen uniknout jí nelze.

Je-li dnes, v období rozvoje masových komunikačních prostředků a institucionalizace vědy, možno libovolně a rychle měnit obraz minulosti, ba vyvstává-li jako zručná možnost, neplynoucí jen z horečnatých vidin spisovatele, příznak společnosti, která se dennodenně dovídá z novin, jaký nový obraz si má o minulosti učinit — není ani ve spojených silách celého lidstva změnit jakoukoliv událost, která se odehrála třeba včera. Je totiž

nutné si uvědomit, že minulost nás ovlivňuje nejen vědomě — uvědomělou částí, ale i svou částí nepoznanou, neuvědomělou. Primitivní společnosti, které nemají vůbec žádné vědomí minulosti a nahrazují je tradicí, jsou touto všemocnou silou zcela spoutány ve společenskou strnulost. Ale i my se ocitáme v prostředí historicky vzniklém, které nás determinuje historicky vzniklými sídlišti, komunikační sítí, zvyky, návyky a předsudky. S minulostí nás poutá nejen dosti vágní „národní charakter“, ale tisícerými pouty především jazyk, kterým myslíme, jímž mluvíme i píšeme, kde přemnoho pojmů nemá technický význam, ale význam podbarvený výrazně emocionálně historicky. Ba historicky je do značné míry podmíněna i naše možnost vnímání, kde vnímáme jen určité tóny a jen určité asociace nabývají pro nás významu. Hudba krajín se zcela odlišným, historicky podmíněným systémem nám zní cizí a zůstává nám zcela nesrozumitelná.

Vědomá část minulosti a její obraz jsou jen malou součástí toho, co nás ovlivňuje a mnohdy dokonce determinuje. Často totiž dochází k mylnému ztotožňování poznávané části minulosti (nadále „historie“) s její částí, která nám je kladena za vzor (nadále „tradice“) s celou minulostí. Největší nebezpečí moderního vývoje v této oblasti tkví po mém soudu v tom, že poměrně snadná manipulovatelnost tradicí předstírá tuto snadnost i pro celou minulost. Jinak řečeno: snadno propadáme mylné představě, že změněným „hodnocením“ minulosti se mění i minulost sama. Z toho pak vyplývá sebeklam, že si lze z minulosti vybírat, že jsme dědici třeba jen kladných stránek dějin. Ve skutečnosti přijímáme dědictví jako celek, který rozhodně není jen radostný a lehký. Kdo říká tradice — vzor, říká také současně i předsudek a zaslepenost. Opakuje se nám neustále, že máme být na svou minulost hrdí — ale stejně oprávněně lze

z toho
- reflexe
„uvědomění“
minulosti

manipulace
minulostí

řící, že se jí máme děsit. Objevujeme-li v minulosti kapitoly, na něž můžeme být hrdi, zjišťujeme současně, že nelze najít jediný národ, který by byl odolal pokušení využít slabosti nebo neschopnosti sousedovy, který by neměl na jednoho mudrce stovky tupců, na jediného člověka statečného tucty zbabělců, který by nevedl nespravedlivé války, který by neproléval ve jménu svých nejsvětějších ideálů krev nevinných. Jsou-li dějinami odvážné činy králů, skvělá díla stavitelská, malířská, sochařská a hudební, patří-li k lidstvu hrdá snaha překonat myšlením svůj ubohý osud smrtelnosti, patří k němu stejně i hlad miliónů, sténání vražděných a mučených, surovost, bestialita, tupost a zaostalost a stále se opakující honba na čarodějnice. To *vše* dědíme jako celek vznešený i hrůzný, a je otázkou, bohužel nereálnou, zda by nebylo lidstvo šťastnější vůbec bez minulosti. Žel, tato otázka je marná; stejně jako jednotlivec nemůže uniknout své minulosti, byť by si to přál sebevroucněji, tak jí nemůže uniknout národ, lidstvo. Jsme současné potomci i předkové, ať se nám to líbí, či nikoliv.

Ale jak nám v tom pomáhá ta věda, která se minulostí zabývá, historie? Vždyť po staletí nebyla považována za vědu vůbec a spíše byla řazena do oblasti umění. Koneckonců nelze považovat za důkaz vědeckosti, že je dnes přednášena na universitách a že jsou pro ni zřizovány zvláštní ústavy. Stejný úkaz lze v minulosti zjistit u moha oborů, které dnes mezi vědy nezařazujeme. (To samo o sobě nemůže být měřítkem hodnoty: dnes se totiž pojem „věda“ mění často v moderní fetiš a může být spornou otázkou, nedává-li v některých ohledech umění člověku o něco více, co mu žádná věda dát nemůže.) Nelze-li však dnes přesto pochybovat o tom, že historie mezi vědy náleží, tkví to především v její metodice a v pracovních postupech, které — ať se to zdá sebepodivnější — si co do své exaktnosti nezadají v ničem s postupy ostatních

společenských věd, ba i některých tzv. věd přírodních. Ale tím se ještě nic neřeší, tím není zodpovězena otázka o společenském významu historie, otázka, která je pro každou společenskou vědu otázkou klíčovou.

A opět se názory na současný význam historie dosti podstatně rozcházejí: na jedné straně se náříká na současný ahistorismus a na ztrátu pocitu historických tradic, na druhé straně dosahují náklady historických prací v našem i ve světovém měřítku nikdy neslýchané výše. Vedle sebe žijí zarytí staromilci, glorifikující minulost (a nemusí jít jen o minulost starou staletí; může jít i o minulost starou jen několik málo let), a lidé prohlašující, že je nic minulého nezajímá. Ať však posuzujeme současný stav zájmu o historii jakkoliv, sotva bude sporu o tom, že v Evropě poklesl společenský význam historie v rámci kulturního dění, že dnes už minulost nehraje tu úlohu v kulturním povědomí, kterou hrála v druhé polovině 19. stol. Tento stav má mnohé a různé příčiny, z nichž jen část lze přičíst na vrub historikům.

Nepochybně je vinou historiků, že se leckdy příliš důvěřivě nebo příliš snadno odhodlali „přehodnocovat“ různé jevy, a to leckdy v tempu budoucím úžas. Bylo-li možné během několika málo let často několikrát změnit názor na události i lidi, zaměňovala-li se historie s jakýmsi kádrováním, pak není divu, že u čtenáře musela vzniknout určitá nedůvěra nejen proti různým hodnocením, ale i vůči lidem, kteří takto hodnocení provádějí, a nakonec i proti celé vědě, jež takovéto kejkle umožňuje. Ale bylo by hrubě nespravedlivé tuto okolnost, která postihla *bez výjimky celou* naši kulturu a která má koneckonců svůj základ v oblastech politických, přičítat k tíži pouze historikům. Stejně tak nelze klást pouze jim za vinu, že pojmy jako „historický“, „věčný“ apod. ztrácejí prakticky jakýkoliv význam, mění se ve frázovitá epiteta

jubilejních řečí, neboť jimi jsou označovány i události bezvýznamné, po nichž zapadne vzpomínka, sotva se udály. To vše jsou nešvary, kterými netrpí jen historie, ale jež — společně s mnoha jinými zlořády — sdílí s ostatními vědami, ba často s celým současným kulturním životem. Jsou však ještě jiné, specifitější důvody, které způsobují, že můžeme, po mém soudu, zcela oprávněně mluvit o krizi současné historiografie.

Je nutné si především uvědomit, že historiografie ve 20. století, a zvláště v jeho druhé polovině, působí ve zcela jiném kulturním ovzduší, než jaké znalo předcházející století. (Je vůbec nutné si při úvahách tohoto druhu uvědomit, že historie se hrála v 19. stol. zcela výjimečnou a neopakovatelnou úlohu; leč o tom ještě bude řeč.) Nechci a nemohu tu tyto zvraty ani načrtnout; chtěl bych jen upozornit na několik změn poznamenávajících výrazně postavení historie. Starý „vzdělaný čtenář“ humanistického typu, pociťující jako jakousi vnitřní nutnost alespoň zhruba se orientovat v celém kulturním dění, definitivně vymizel. Obrovský rozsah současné knižní produkce znemožňuje starý přístup k ideálům „obecně vzdělaného člověka“, který musel mít i jisté historické znalosti, nutí čtenáře volit a vybírat si, ať už je tento výběr dělán jakkoliv, třeba i usměrněně. Ztrácí se ale i sám nositel obecného ideálu vzdělanosti — učitel-profesor starého typu. Nezdá se náhodné, že naše moderní literatura nahradila, byť ve vyhrocené a zkarikované formě, rozšafného a moudrého pana řídícího 19. století tupým, cynickým kariéristou, jak je dnes leckdy učitel líčen. Tato změna signalizuje nejen změny v našem školství, kde ignorantství napáchalo a páše nepochybně škody v pravém slova smyslu nezměrné. Ohlašuje i změny hlubší; nemožnost zvládnout nové úkoly starými způsoby a starými postupy, modelovat člověka současnosti podle ideálů vzdělance 19. století.

Historické vědomí společnosti trpí nadto rychlým tempem změn v oněch oblastech, které jsou nám nejnápudnější, kde úspěchy jsou zvláště spektakulární (např. v dopravních prostředcích, syntetických hmotách, v ničivém potenciálu zbraní atd.) a pro něž se snadno zapomíná na jiné oblasti, kde pokrok tohoto druhu nelze pozorovat snad vůbec nebo jen v mnohem menší míře. Ale ať je tomu jakkoliv: tempo změn se zrychluje a minulost se nám jeví často jako brzda, jako stupeň, který musí být překonán. A na adresu staromilců je nutno jasně a jednoznačně říci, že tomu tak většinou také je. Od počátku novověku přestalo lidstvo hledat svůj vysněný ideál v dávné minulosti, v „zlatém věku“ antických básníků a promítá svůj ideál rozumné společnosti do budoucnosti. Existují jistě i výjimky: jak v této souvislosti např. nevzpomenout na ahistorickou idealizaci husitství v 19. stol., která byla předkládána české společnosti jako neměnný ideální vzor. Zde vyplynula tato snaha z konkrétních potřeb českého národního obrození. Ale ve svém celkovém trendu hledá novověk — ba i současnost — svůj ideál v budoucnosti, byť by se nyní začínaly mísit pochyby do naivní důvěřivosti v automatický pokrok, vedoucí lidstvo — někdy snad oklikami, ale přece jen důsledně — k zářivým a lepším zítřkům.

Mění se prostředí, v němž historik působí, mění se i hodnocení minulosti. Aforisticky by bylo možné říci, že dnes minulost zastarává neobyčejně rychle. Ale krize historie má i své vnitřní, interní příčiny. Metody historické vědy byly vypracovány v období, kdy bylo ještě (alespoň teoreticky) možné množství pramenů a literatury přehlednout a klasickými metodami zvládnout. Dnes stojí historik před vagóny pramenů a tiskárny takřka denně chrlí novou literaturu, edice, pojednání a rozборы. Tuto záplavu údajů nelze starými způsoby naprosto zvládnout. Navíc se historie, jako každá jiná

zrychlení
vzrostl
vzrostl
vzrostl
(vzrostl
vzrostl)

≙ Husitství

věda, stále více specializuje, a podstatou moderní specializované vědy je, že výsledky bádání jsou plně srozumitelné pouze úzkému okruhu odborníků. Vlastní pokrok v poznání uniká dnes často nejen čtenáři-laikovi, ale i historikovi, který není odborníkem na určitém úseku. Neustále se prohlubující specializace nepřináší jen nové poznatky, ale současně neustále prohlubuje propast mezi jednotlivými úseky, ztěžuje širší přehled.

Za nejhlubší příčinu krize současné historie však považují, že se bortí dva základní nosné pilíře, na nichž byla klasická moderní historiografie ve své vlastní podstatě budována. Evoluční pojem pokroku a národ v pojetí 19. stol.

Celá historická koncepce je dodnes budována na samozřejmé představě, že „naše doba“ je dosud nejvyšším dosaženým vývojovým stupněm a že tudíž pohled z této doby nám dává objektivně nejlepší možnost minulost ne-li soudit, tudíž alespoň pochopit. Toto stanovisko se nám zdá dnes tak samozřejmé a přirozené, že snadno zapomínáme, že existovaly doby a snahy lidí usilovat o to, korigovat současnost předpokládaně neměnnými kategoriemi, jako např. ideály antickými, normami přirozeného práva apod. Opustíme-li však axióm o současnosti jako o prozatímním cíli dějin, nepovažujeme-li současnost automaticky za nejvyšší dosud dosažený stupeň ve všech ohledech, dostáváme se okamžitě do značných potíží. Nemohu se tu pokusit rozebírat tzv. krizi pokroku. Pro historii se stává nejošidnější zhroucení staré, vžitě představy o jednotném pokroku; historik příliš snadno podléhá profesionálnímu pokušení předpokládat, že následující doba je současně také vyspělejší, a to víceméně ve všech ohledech. Jistě že se i tu připouštěly výjimky, např. v českém baroku, kde bylo období temna chápáno celkově jako dočasný úpadek, ve výtvarném umění však jako další „vývoj“, zatímco při hodnocení husitství byl hodnotící sled opačný.

Přes tyto výjimky byla ale celková představa *jednotného* pokroku obecně vžita, představa připouštějící zajisté dočasné regresy a zvraty, ale přece jen předpokládající společnost, jež nezadržitelně spěje kupředu.

Tato jednoduše evoluční představa byla výrazně otrčesena naší současností: prvním velkým otrěsem byla první světová válka, kterou nikdo v jejím hrůzném barbarství zmechanizovaného masového vraždění nepokládal za možnou — snad jen umělci ji tušili. (U nás ovšem ze specifických důvodů nebyl tento šok z let 1914—1918 pocítován tak ostře jako spíše až roku 1938.) Pak přišlo období nacismu, kdy při neobyčejném technickém rozmachu došlo k obnově organizovaného běsnění, které by byl předtím vůbec nikdo nepovažoval za myslitelné. Najednou se ukázalo každému velmi názorně, že „vývoj“ je věc náramně složitá, ne-jednotná. Že je možné, aby na jedné straně pokračoval jaksi automaticky dál, aby se zdokonalovala auta, silnice, letadla, chirurgie, aby historikové pokračovali ve svém důležitém bádání a aby se současně rozpoutalo organizované vyvražďování lidí, které v celých evropských dějinách co do svého rozsahu a mechanicky organizovaného provedení nemá obdoby. A zdálo-li se roku 1945, že nyní je definitivně překonán alespoň šovinismus, rasismus, vyvražďování národů, musí si při pohledu na současnost člověk klást otázku, zda neoceňoval vývoj příliš optimisticky, zda při nesporném pokroku na straně jedné nedochází namnoze k pokračování jevů dávno a příliš dobře známých.

Jak zásadně postihuje tento zvrat naše *historické* chápání, si lze snadno uvědomit, představíme-li si dějiny fašismu vypracované podle běžných pravidel historického bádání. Takové „objasnění“ by muselo vést k „pochopení“ a k částečnému ospravedlnění, vysvětlovalo by německý fašismus jako vývojový stupeň, jako jakési historicky nutné zlo.

Máme možnost takovému vysvětlení přitakat — ale vše v nás se tomu vzpírá. Odmítneme-li je, pak toto odmítnutí nesmíme omezit jen na toto období, musíme nutně soudit, že v minulosti k rebarbarizacím docházelo častěji, a to nejen tehdy, když se objevili na poli dějin skuteční barbari, ve všech ohledech na nižším vývojovém stupni. Budeme pochybovat o tom, zda máme právo omlouvat vraždění nevinných plytkou frází o „dějinné nutnosti“, tak pohodlně k omluvě všeho, co nepostihuje přímo nás.

Začínáme tušit, jak opatrně bude nutno zacházet s pojmy „vývoj“, „pokrok“, o jak mnohvrstvé pojmy tu jde. Chápala-li starší historiografie, obrazně řečeno, vývoj jako řeku, která si nezadržitelně razí své řečiště z hor do nížin, která jistě neteče rovně, ale která směřuje přece jen neomylně z hor do moře, bude se jevit současníku spíše jako moře, s prolétajícími se proudy, s měnícími se směry, s bouřemi, jež se nám mohou zdát závravné, i když při tom zachvacují pouze povrch s hlubinnými výbuchy, které na povrchu jen tušíme. Toto přirovnání je jistě — tak jako každý obraz — „křivé“, neumělé, násilné; snad ale přispěje alespoň k tomu, aby poněkud objasnilo změny, které prodělává chápání dějinného vývoje v současné historiografii.

Byl-li postižen obraz naší vlastní minulosti mizející důvěrou ve všemohoucí, jednosměrný „pokrok“, projevuje se pro konkrétní chápání českých dějin ještě závažnější otřesení druhého „sloupu“ moderní historiografie, koncepce národních dějin, každému běžná jak ze školních učebnic, tak ze spousty líčení románových, monografických i shrnujících. Tradiční „česká koncepce“ takřka ideálně spojovala hned několik mýtů: víru v přímý pokrok, brzděný jen zlými vnějšími silami, víru v odvěký demokratismus, lidstvu takřka vrozený, a přesvědčení o neobyčejné hodnotě kategorie „národa“. Ty-

to názory byly v polovině 19. stol., kdy vznikaly velké historické koncepce, obecně rozšířeny. V Čechách nabyly zvláštního a intenzivního rázu proto, že se spojily s pověrou o „holubičí slovanské povaze“, a především pro zvláštní strukturaci českého národa.

V dlouhých staletích českých dějin se několikrát opakoval týž jev: český národ ztrácel vyšší šlechtu a měšťanstvo a neustále se obrozoval z nižších sociálních vrstev, především z venkova. Odtud nejen plyne, že česká kultura nabývala poněkud zvláštního zabarvení (např. nedostatek románu a epiky, přemíra lyrismu), ale i osobitý ráz koncepce českých dějin, které nebylo možné centrovat na český stát. Ten nebyl od 13. stol. „národní“ ve smyslu 19. stol. a neměl nepřerušené trvání. Celé dějiny byly proto centrovány výhradně na národ. Jak významně se v tomto ohledu začalo odlišovat české (a částečně ovšem i sousední, německé) chápání vlastní minulosti od dějepiscectví západního, obráží přímo symbolický název základního díla české národní historiografie, dílo Františka Palackého. Na rozdíl od běžných názvů jako Dějiny Francie, Anglie atd. nazval Palacký svou práci příznačně „Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě“. Země i stát tu byly pouhým rámcem pro vlastní jádro, pro vývoj národa.

Soustředěním pozornosti na „národ“ bylo takřka automaticky dáno, že jeho vlastním dějinným představitelem se stal drobný český šlechtic — zeman, a především „nezkažený“ venkovský lid. Toto pojetí pochopitelně velmi silně navazovalo na tehdy takřka všemocné učení rousseauovsko-herderovské o v jádře dobrém divochu pokaženém teprve později civilizací. To vše dohromady, opřené ještě o staré názory jednoty bratrské, vytvořilo definitivně v díle Františka Palackého koncepci, která ovládla všechny následující pokusy o interpretaci českých dějin. Z hlediska interpretace lze

jeho následovníky rozdělit na mocný tábor zastánců, a poměrně malý počet odpůrců, v němž se ještě většinou ocítali historikové němečtí, což ještě více posilovalo dojem, že Palackého koncepce je národní ve vlastním slova smyslu. I tito odpůrci však přijímali — byť jaksi v negativním smyslu — Palackého koncepci a měnili pouze hodnocení jednotlivých úseků. Mimo takto vytvořenou bázi se vlastně dosud nikdo koncepci našich dějin nepokusil vybudovat.

Celou koncepci určovaly už předpoklady, o nichž byla řeč. Přírozené vrcholy tu tvořil „slovanský“ počátek našich dějin, kde se plně mohla projevit idealizace „dobrého divocha“, husitství s jednotou bratrskou jako jeho přímým pokračováním a národní obrození s vyvrcholením roku 1848; později k tomu bylo ještě připojeno znovunabytí samostatnosti r. 1918. Nejhlubším úpadkem českých dějin byla v této koncepci Bílá hora a období temna. Toto pojetí bylo přímo ideální; vyhovovalo plně koncepčně, bylo snadno ilustrovatelné a snadno se zapamatovalo, vytvářelo základ národní hrdosti a pro svou jednoduchost i vnitřní dramatičnost se výtečně hodilo k široké propagaci, k ilustraci slovem i obrazem. Čechové tu byli boží bojovníci, zastánci práva a spravedlnosti, a Bůh (v sekularizované podobě Dějiny) vůči nim měl proto i jakési závazky.

Všechny pozdější pokusy toto schéma jen modifikovaly, vylepšovaly, měnily akcenty — a opět se ke svému klasickému vzoru vracely. Idealizací počátků dějin neotráslo ani to, když se nezvratně prokázalo, že základ idealizace starých Slovanů, tzv. Rukopisy, jsou moderním padělkem; ta si pouze hledala nové cesty a prostředky. Je přitom pozoruhodné, že tuto koncepci přijala jen s velmi lehkými retušemi i naše marxistická historiografie v minulosti. Český národ se důsledně přeměnil na „český lid“, zemané ustoupili do pozadí, hlavní změny prodělalo hodnocení 19. a 20. století, kde

dědictví „lidu“ převzal proletariát. Ale do tohoto období zůstala zásadní koncepce nezměněna, což se leckdy přehlíželo pro spektakulární změny v jednotlivostech a ve formulacích.

Bohužel se ale tato koncepce při pronikání do širšího kulturního povědomí stále více obalovala legendami a obecně rozšířenými předsudky, jejichž neudržitelnost sice byla v odborných kruzích dobře známa, ale znalost, že jde o legendy, do širšího vědomí, do literatury a do umění takřka nepronikla. Zde panovalo i nadále rukopisné pojetí počátků našich dějin, kodifikované Šmetanou, Alšem a zčásti i Jiráskem. Zde vystupovalo i nadále 27 českých pánů popravených na Staroměstském náměstí, z nichž — až na jednu výjimku — nebyli Češi páni a páni nebyli Češi. Zde Chodové i nadále střežili hranice jako Psohlavci, ačkoliv bylo dávno známo, že tento znak jim udělil až Jirásek a Aleš. A tak by bylo možné pokračovat dále a napsat přímo „legendární“ české dějiny. (Přitom tato tvorba nemusí být vždy takto primitivní; může vytvářet i legendy učené, v „přísně vědeckém“ hávu.)

Závažnější a osudnější ale je, že se z běžného schématu českých dějin ztrácely takřka všechny negativní rysy — nebo, přesněji řečeno, mytický „český lid“ byl dobrý a bodrý. Špatní byli zrádci a odrodilci a kdo byl špatný, byl eo ipso i zrádcem a odrodilcem. Z tohoto idylického obrazu, plného pohody a jasu, se ztrácely a mizely všechny skvrny a temné stíny. Zmizelo „domácí“ násilí a vlastní krutost, hrubost, lakota; synonymem útlaku se stala *cizácká* vrchnost a *cizí* dynastie. Že by se bezpráví a násilí mohli dopustit i roduvěrní Češi, se zdálo takřka nepředstavitelné, ačkoliv už definitivní sjednocení Čech bylo korunováno vyvražděním Slavníkovců na Libici r. 995, kde zahynuli všichni, i ženy, děti a starci. Čechové byli horliví zastánci pravdy a božího zákona: ale kupodivu se při vy-

dání tolerančního patentu nepřihlásila obrovská většina národa ke kališnictví, ale zůstala zbožnými katolíky. I tu by bylo možné při výčtu záměrných idealizací libovolně pokračovat; to však není účelem této stati. Zde je jen nutné důrazně připomenout okolnost, o níž už byla řeč: minulost je pro nás dědictvím *nedílným* — dědíme ji celou. Není ošidnějšího postupu než minulost přibarvovat, zamlčovat chyby a nedostatky, protože toto zastírání brání v poznání vlastních nedostatků a chyb, brání v jejich překonání. Dokud si neuvědomíme, že i rodověrní Češi se v minulosti chovali leckdy s neslýchanou krutostí, zvlášť a surovostí, dokud nepochopíme, že do českých dějin nepatří jen hrdý odboj, ale i zbabělá kolaborace morální i fyzická, ba i přímá zrada — zkrátka dokud nepoznáme, že české dějiny netvoří žádnou světlou výjimku v moři běd postihujících lidstvo, budeme vlastní minulost neustále přibarvovat a zkreslovat.

Tato idealizace byla v neposlední míře umožněna i naprostou izolací českých dějin, vytržením z jakéhokoliv širokého kontextu. Historický zájem se omezil výhradně na vlastní minulost a až příliš věrně byla sledována „rada“ českého textu Pulkaovy kroniky: „Své činy máš zvědět, neptaje se na noviny jiných zemí všelikerých, nebo divův některých.“ Ukolébávali jsme se pro nás milou pověrou o tom, že Čechy jsou „srdcem Evropy“, a vytvořili si pro vlastní dějiny svá specifická měřítká, vyhovující nám.

Ale doba „národních koncepcí“ — ať se to komu líbí, nebo ne — pominula, i když si to dosud lidé neuvědomují, ba i když v současnosti prožíváme novou recidivu nacionalizace, ostatně v Čechách mnohem slabší než v některých sousedních zemích. Poznáváme dnes velmi jasně hranice a omezenost romanticko-nacionálních koncepcí — alespoň u jiných národů. Národní koncepce dějin se vnitřně vyčerpala a nepřináší v podstatě žádné nové pod-

něty ani pro historiografii, ani pro kulturní dění; opakuje se stále a už po mnoho desetiletí nepřinesla nic, co by se i při velké shovívavosti dalo označit jako novost nebo jako impuls. A tuto skutečnost nelze zakrýt tím, že budeme hlásat staré teze v nové podobě, s užitím nového, „moderního“ slovníku. Je jistě pravda, že se vždy najdou lidé i skupinky, kteří národní koncepci budou i nadále ohřívát a převažovat, kteří se budou snažit buď zachránit dokonce „pravost“ Rukopisů, nebo „jen“ zatuchlou prohanost idealizace a omluvu vlastní malosti. Je ale stejně pravda, že většina historiků dnes sterilitu této koncepce cítí, že ví, že je nutné hledat cesty nové, nemá-li se pro tyto nedostatky nebezpečně oslabit vědomí historické kontinuity, nemá-li převládnout mylný dojem, že minulost je totožná s idealizovaným národním barvotiskem, vědomí, na něž bychom šeredně doplatili.

Ať chceme, či nikoliv, jsme vtaženi do světového dění a musíme se zajímat denně o „noviny jiných zemí všelikerých“, kde se spolurozhoduje i o našem osudu. K tomu přistupuje i okolnost, že potíže malých národů se zvětšují a budou se ještě více zvětšovat. Zatímco Čechy ve středověku mohly v Evropě hrát takřka úlohu velmoci — a vskutku ji leckdy i hrály —, dnes dosahuje počet všech Čechů dohromady sotva počtu obyvatel jednoho z velikých světových měst. Dosud nejsme, a v dohledné době asi nebudeme, zachvázeni demografickou revolucí — naše vyhlídky se ještě zhoršují. Zvětšovat se budou i mocenské a hospodářské potíže malých národů, jazykové překážky malých kulturních celků — před tím vším si zastírat oči by bylo nerozumné a nebezpečné, byla by to stejně účinná obrana, jakou disponuje proslulý pták pštros strkající hlavu do písku. Nelze také provést „národní sebevraždu“ — a není to ani záhodno. Zajisté, že v *každém* národním vědomí tkví omezená pýcha i skrytá nenávisť nebo alespoň nepřá-

maí tedy
může
býdlat na
narodní
dějiny

nebo
přibornost
na
arod.
historie

telství k cizímu a že již tím představuje jakési nebezpečí. Ale v dané situaci je národní existence realitou, s níž je nutné počítat. Navíc se stává (a máme o tom přesvědčivý důkaz v naší nedávné minulosti), že národní vědomí může sehrát neobyčejně významnou úlohu, když se spojí s obranou individua proti násilí, s obranou společnosti proti zpátečnictví a zvůli, že však hrozí vždy nebezpečí, převládne-li nebo stane-li se dokonce samoučelem. Pocit národního nihilismu je velmi ošidný — je jen rubem omezeného nacionalismu. Národnostní problematiku nelze odstranit, lze ji jen překonat a chci věřit, že se to v budoucnosti též podaří. Ale my žijeme v současnosti a musíme najít řešení vyhovující nám, naší době a ukazující dopředu a nikoliv dozadu.

„Národní koncepce“ je sterilní, nevyhovuje už současnému člověku, který pocituje ve zvýšené míře neustále nové vazby, jednak děláci národ na menší celky, jednak národ daleko přesahující. Ocítáme se v jiném světě, než v jakém se ocítali naši předchůdci, a přece na ně sterými způsoby navazujeme. Potřebujeme vědomí minulosti a historie, která by pomáhala nám, dnes, tady — která by pomáhala, a nikoliv brzdila svou vahou nebo svou strnulou autoritou. Zkrátka potřebujeme nový obraz minulosti.

Tento obraz nám musí pomáhat orientovat se v současnosti nejen jako příslušníkům národa, ale i jako individuum. Právě pro měnící se vztahy, pro ohrožení individua společností takřka všemocnou, disponující nivelizujícími prostředky nebývalé intenzity a výkonnosti, bude tento aspekt, projevuující se výrazně v moderním umění, nabývat stále nového významu i ve vědách společenských. Nezájímají nás dnes už jen osudy národních celků, ale i skupin a individuí, zájímá nás způsob jejich myšlení i jejich zcela „obyčejný život“, který pomáhá nám, rovněž „obyčejným lidem“, lépe se

orientovat v současnosti než změny velikých celků. Zájímá nás otázka moci, která nabývá ve 20. století zcela zvláštní dimenze proto, že již nepůsobí ve společnosti zahalena svatozáří nebeské autority ani už nepoužívá anonymních převodních pák třeba finančního kapitálu nebo jiného nepřímého působení, ale vystupuje zcela nezastřené ve své brutální, „nahé“ podobě. Znovuobjevujeme prastarý problém zla jako síly, která nebrzdí pouze pokrok, ale která hraje i svou takřka samostatnou úlohu.

Je také nutno najít nové místo historie v kulturním dění. Historikové se musí přestat tvářit jako strážci posvátné minulosti a s varovně zdviženým prstem připomínat děje minulé. Zato musí začít bojovat proti naivnímu ahistorismu, kladoucímu do protikladu minulost a současnost, libujícímu si v sentimentálním protikladu čiperných dětí a dávné minulosti. Tato antiteze není naprosto nová nebo originální a čiperní hošíčkové minulosti, kteří byli stejně kladeni do protikladu ke své minulosti, jako jsou jejich potomci kladeni dnes k nim, se mezitím již dávno změnili ve staré pány a v hrstku popela, aniž se co změnilo na celkovém stavu věci. Teprve spojením s minulostí a snahou po rozumné budoucnosti nabývá kulturní život jisté nezbytné časové dimenze. Tak si žádná kultura nevytváří v současnosti nový jazyk, jak přejímá mnohé tradiční žánry, tak jak se hrají hry klasické i klasická hudba, jak se čtou a obdivují vrcholná umělecká díla minulosti, tak se musí celá minulost stát vědomou a nedílnou součástí přítomnosti — ale nikoliv jejím vzorem nebo její mírou.

Jako nezbytný požadavek stojí před lidstvem úkol dohodnout se na nových obecných hodnotách nepodléhajících krátkodobým módám a zásahům zvláště jednotlivců nebo vlivných skupin. Nedávná minulost nám tuto nezbytnost demonstrovala příliš názorně, ukázala, jak snadné je „rozumově“ zdůvodnit kdeco, jak jednoduché je přerušovat dosa-

vadní normy lidského společenského bytí. Ani tady není možné hodnoty a staré etické normy prostě obnovit, vrátit se k nim zpět. Až příliš jasně pocítíme historickou podmíněnost starých etických kategorií, příliš zřejmé je, jak často v minulosti byly sice s emfází hlášány, ale ve skutečnosti se stejnou vervou porušovány a hanobeny. Proto se nemůžeme jednoduše vracet ke starým etickým postulatům, ať jsou haleny do roucha národního, nebo do hávu náboženského. Ale je nezbytné vytvořit hodnoty nové. Zajisté, že je nevytvoří historie sama — musí je vytvořit dnes už se rodící světová kultura. Ale nemůže je vytvořit ve vzduchoprázdňém prostoru, nemůže je vytvořit bez souvislosti s minulostí, protože musí být určena lidem, těm lidem, kteří volky nevolky jsou se svou vlastní minulostí nerozlučně spjati. Má-li být překonán zručný ideál technizace společnosti, kde normalizovaní jedinci jako součástky stroje jsou manipulováni inženýry duší, pak se stává nejnaléhavějším úkolem společenských věd a celé kultury, ba každého člověka hodného toho jména usilovat o novou stupnici hodnot, činící život lidským a snesitelným.

Historiografie pak musí k těmto úkolům přispět nezbytně svým dílem. Nelze dnes ještě říci, jak se tohoto úkolu zhostí: musí zkoušet a neustále a bez přestání znovu a znovu přezkoumávat *všechny* možnosti řešení a úsilí, které se objeví. V minuciózním drobném bádání, ověřujícím a korigujícím dosavadní výsledky a názory (a v neposlední míře vyvracejícím všelijaké legendy a bludy), v shrnujících pracích syntetizujících i v polemikách a esejích se bude postupně blížit novému řešení, které snad lze prozatím jen tušit. Historik si bude muset ale velmi dobře uvědomit, že je nutné najít vnitřní rozumnou rovnováhu mezi řemeslnou stránkou a mezi hledáním nových cest. Beztrestně nelze zanedbat ani jednu z obou těchto stránek

historické vědy: nelze přehlížet fakta ani na nich nelze ulpět.

Především však bude muset česká historiografie opustit svou dosavadní umělou izolaci českých dějin. Budeme si muset zvyknout jako na *samozřejmost*, nebudící žádný rozruch, zařadit naše dějiny do širšího rámce evropských a světových dějin a neměřit události „národními“ měřítky, uzpůsobenými jen pro domácí potřebu, i když rozloučení s vžitými názory a předsudky bude leckdy bolestné. Historikové se budou muset vzdát představy o výsadním postavení historie ve společenských vědách a při plném vědomí nutnosti a nezbytnosti historického aspektu pochopit, že jde přece jen pouze o jeden z aspektů současnosti. Z toho vyplývá, že se budou muset zbavit své izolace v rámci společenských věd a kulturního dění, usilovat o překonání izolace ostatních věd (které po této stránce nejsou na tom o nic lépe, ba mnohdy ještě mnohem hůře než historiografie) a pomáhat vytvářet nové vědomí přítomnosti.

Tento sborník shromažďuje několik statí historiků, kteří se pokoušejí o nový pohled na některé problémy českých dějin. Nespojuje je žádné vyznání víry, netvoří ani školu, ba ani nějakou ucelenou skupinu a leckterý autor má na otázky nadhosené v úvodní stati své zvláštní a odchylné názory. Co je však spojuje, je přesvědčení o nemožnosti pokračovat starými vyšlapanými cestami, přesvědčení o spojitosti přítomnosti a minulosti a víra v to, že chyby a nedostatky lze překonat jedinou cestou: neustálými pokusy o nové řešení všemi cestami a prostředky, které jen poněkud slibují úspěch.